

ПРЕЦИЗИРАНЕ НА УПОТРЕБАТА НА ПОНЯТИЕТО РОДИТЕЛСКИ КОМПЛЕКС В КОНТЕКСТА НА АНАЛИТИЧНАТА ПСИХОЛОГИЯ НА К. Г. ЮНГ

Добрин Добрев

Общ проблем както за К. Г. Юнг, така и за постюнгианските автори, е честата употреба на понятия без ясно дефиниране на обема и съдържанието им, което води до редица неясноти и обърквания (Samuels, 1997). Основна цел на настоящото изложение е прецизирането на употребата на понятието „родителски комплекс” по отношение на сравними и съвместими понятия в контекста на аналитичната психология.

Юнг обозначава комплексите, свързани с образите на родителите съответно като “бащин комплекс” и като “майчин комплекс”. По аналогия с общото определение за комплекс, бащиният комплекс се дефиниран като “група от емоционално оцветени идеи, свързани с преживяването и образа на бащата” (CW 9i, para. 396), а майчиният комплекс като “група от емоционално оцветени идеи, свързани с преживяването и образа на майката” (CW 9i, para. 162).

Постюнгианските автори от Школата на развитието допълват юнговата концепция за родителските комплекси. Приемайки общата концептуална рамка на Юнг, тези автори я съчетават с редуکتивния подход, като така се оформя една нова позиция по отношение на ролята на родителските комплекси за човешкото развитие и функциониране. Ламбърт (Lambert, 1981b) допуска, че всеки един от описаните в неговата класификация ранни стилове на функциониране на Аз-а, се обособява като автономен комплекс, който функционира през цялата онтогенеза. Авторът допуска, че установяването на контакт (съзнаван или несъзнаван) с някой от тези шест позиции активизира нива на самосъзнанието, които съответстват на всяка от тях, респективно, у

зрелия човек се възпроизвеждат нагласите и позициите характерни за съответния стил (Lambert, 1981b, p.10). Аналогично, Нютон (Newton, 1981) допуска, че всяка фаза от развитието се превръща в автономно съдържание на психиката. Авторът подчертава, че когато се интерпретира несъзнаван материал на възрастни пациенти, свързан с детството, той постъпва именно от тези автономни комплекси, имащи както личностно, така и архетипово измерение (Newton, 1981, p. 73–74). Изхождайки от тези и други предпоставки, Самюелз (Samuels, 1995) дефинира съществуването на четири варианта (форми) на родителските комплекси при мъжа и четири варианта при жената. Така при всеки от половете могат да се наблюдават вариантите баща/баща, баща/майка, майка/баща и майка/майка, в зависимост от това кой от родителските образи е активен в момента (Samuels, 1995, p. 11). Самюелз отбелязва, че така изведените форми са абсолютно равнопоставени и много интелектуализирани, като тук анатомията (физиологичния пол) е важна, но не и определяща в коя от тях ще попадне човек (Samuels, 1995, p. 11).

Според Самюелз, пълното оформяне на ядрото на всеки от вариантите на родителските комплекси приключва с изхода от едиповия период и е свързано с идентификацията на детето с някой (или и с двата) от родителските образи. Нормалният изход от едиповия комплекс е свързан с идентификация с образа на родителя от същият пол. Тази идентификация е в основата на вариантите на майчиния или бащиния комплекс, който се наблюдава у зрелия индивид. Идентификацията включва и положителните и отрицателните аспекти на образа на родителя, т.е. при функционирането у зрялата личност на родителският комплекс могат да се проявят и двата аспекта (Самуелс, 1985, с. 267–268). Самюелз допуска, че формирането на майчиния комплекс и при двата пола се осъществява посредством механизма на проективната идентификация (Самуелс, 1985, с. 244). Авторът (Samuels, 1994) твърди, че формирането на някой от вариантите на родителските комплекси не е задължително обвързано с реалното физическо присъствие на родителя от съответния пол, доколкото за формирането на комплекса значение има не физическия пол на родителя, а родовата роля, изпълнявана от него. Родовата роля на баща с произтичащите от нея характеристики, може да бъде изпълнявана и от жена. В този ред на мисли, възможно е вариантът баща/баща да възникне при

дете отгледано единствено от майката. Първоначалното формиране и доминиране на някой от вариантите на родителските комплекси зависи от въздействието, оказвано от реалните родители върху детето в ранното детство, както и от отношенията между самите родители (Самуелс, 1985, с. 125). Моментното проявление и доминиране на някоя от формите на родителските комплекси не изключва възможността за успоредно съществуване на останалите форми в несъзнаваното, доколкото всички варианти са обвързани с родителските образи, архетипно обусловени у всеки човек. В този план, Самуелс възприема един динамичен подход допускайки, че в различните периоди на онтогенезата в психиката могат да доминират различни варианти на родителските комплекси, които могат да се различават от първоначално появилите се след изхода от едиповия период. Промяната в доминиращата форма на родителския комплекс се обуславя както от обективни (външни) фактори, така и от субективни (интрапсихични) фактори (Samuels, 1995, p. 12–13). Пример за обективен фактор може да бъде майчинството при жените. Ако доминиращият вариант на родителския комплекс у една жена е бил баща/баща, е възможно, след раждането на дете, в нея да се засилят женските и майчините инстинкти, като в резултат на това да започне да доминира вариантът майка/майка. Интрапсихичните фактори за промяната на доминиращата форма на родителските комплекси са свързани с проявите на Цялостната личност в процеса на индивидуация. Пример за това може да бъде промяната у момчетата в процеса на инициацията. Ако в периода преди достигането на зрелостта доминиращата форма у едно момче е била майка/майка, е възможно, активизирането на архетиповите очаквания, свързани с навлизането във възрастта, предполагаща зрелост, да активизират друг вариант, свързан повече с маскулинността, например баща/баща (Ruby, 1997).

Носейки характеристиките на всички останали комплекси, родителските комплекси могат да се проявяват както при нормално, така и при патологично функциониране на психиката (Самуелс, 1985, с. 113). Въпреки това, поведенческите нагласи, свързани с архетиповия модел, изграждащ ядрото им, могат най-отчетливо да се проявят при ниско ниво на съзнанието (умора, сънливост, употреба на алкохол и т.н.) или при патологичното функциониране (Lambert, 1981a, p. 106).

За постюнгианските автори са характерни няколко общи допускания, интерпретиращи влиянието на родителските комплекси върху диспозициите на личността. На първо място, приема се, че родителските комплекси, макар и формирани при изхода от едиповия период, продължават да функционират през целия останал живот на личността, като най-чисто може да се открие влиянието и в периода на ранната зрелост. На второ място, активирането или доминирането на някой от вариантите на родителските комплекси води до проявата на специфични личностни диспозиции. Тук трябва да се има в предвид, че тези диспозиции не са задължително свързани с реално съществуващи хора, събития или ситуации от външната обективна реалност. Този факт се дължи както на архетиповата природа на родителските комплекси, така и на механизма на проекцията, изразяващ се в тенденция да се прехвърлят очаквания, свързани с архетиповата основа на комплексите, върху обекти и ситуации от външния свят. Така например, ако при варианта баща/майка при жената говорим за съпротива срещу социалните авторитети от мъжки пол, то можем да очакваме, че тази съпротива ще се появява винаги, когато някой външен обект бъде идентифициран като авторитет, независимо дали обективното поведение на авторитета изисква или налага съпротива. На трето място, доколкото вариантите на родителските комплекси са обобщени категории, като обобщени категории могат да се разглеждат и личностните диспозиции, свързани с проявлението им. В този ред на мисли, когато например се описва диспозицията “съпротива срещу авторитети”, се има в предвид, че обща за различните хора, отнасящи се към един и същ вариант, ще е само тенденцията да се проявява съпротива към обекти, идентифицирани като авторитети, докато конкретните форми на проява на съпротивата ще са различни при различните индивиди (Самуелс, 1985, с. 235–236). На трето място, голяма част от описанието на диспозициите, проявяващи се при доминирането на съответният вариант на родителските комплекси са направени още от самия Юнг, като постюнгианските автори приемат и използват тези допускания в своите интерпретации, макар тяхната класификация на родителските комплекси да не съответства напълно на Юнговата (Sharp, 1991). Този подход ще приемем и в настоящото изложение, включвайки елементи от юнговите интерпретации по проблема. На четвърто място, в съответствие с принци-

пите на противоположностите и енантиодромията, разположението на различните форми на родителските комплекси може да бъде мислено като спектър, чийто крайности преминават една в друга. Така например, при жените редица от личностните диспозиции, които са присъщи за формата от единия край на спектъра (баща/баща), могат да бъдат открити във формата от противоположния край на спектъра (майка/майка). В посочения пример такива диспозиции са социалната пасивност, склонността да бъдат доминирани и други.

Доминирането на образа на майката при родителските комплекси при жените е характерно за вариантите майка/майка и майка/баща. Обвързаността с идеята за майката води до засилване на женските, материалните и сексуалните инстинкти, проявяващи се както в засилване на потребностите от хранене и сигурност (позитивен аспект), така и с потребността от поглъщане и притежание (негативен аспект), които ще са характерни и за двете форми (CW 9i, para. 167). Формирането на варианта майка/майка при жените е свързано с появата на специфични несъзнавани мотиви при изхода от борбата и съревнованието с майката за любовта и вниманието на бащата по време на едиповия период. При този вариант идентификацията с образа на майката е съпътствана и чувство за вина от едиповото съревнование. Последното принуждава дъщерята да ограничи своята сфера на действие, развитие и израстване, макар да е възможно у нея да е имало стремеж да стигне по-далече от майка си. Така се обособява отказ от социален растеж и кариера, социална пасивност и склонност да бъде доминирана, мазохистични тенденции към самонаказание (Самуелс, 1985, с. 331). Прекомерното засилване на женският инстинкт, комбинирано с пасивната идентификация с образа на майката, водят до т.нар. “репродукция на майчинството”: дъщерята става неосъзната по отношение на собствената си личност, губи идентичността си и се превръща просто в “малка майка” или единствено изпълняваща ролята на “отговаряща на нуждите на другите” (Samuels, 1994). За тези жени единствена цел в живота е раждането и грижата за дома и децата. За нея съпругът ѝ е, на първо място и преди всичко, инструмент за възпроизводство, като тя го възприема и се отнася към него просто като към обект, за който да се грижи, заедно с децата, бедните роднини, котките, кучетата и до-

машното обзавеждане (CW 9i, para. 167). Деперсонализирането на съпруга и останалите “обекти за грижа” е свързано с активирането на стремеж за доминация и притежание на подопечните от семейството, което е вид компенсация на социалната пасивност. При майка/майка се развива и склонност към перфекционизъм, подпомагащ установяването на контрол в семейството и насочен към постигане на съвършенство в домакинските задължения, грижата за семейството и дома. В положителния си аспект описаните до тук тенденции ще се проявяват в уважение и придържане към общоприетите социални ценности, норми и авторитети, макар и без вътрешна убеденост в основателността им, приемане на собствената женственост и сексуалност като естествени феномени, “орална” откритост, щедрост и себераздаване към нуждаещите се от помощ и подкрепа (Самуэлс, 1985, с. 331).

Формирането и доминирането на варианта на родителския комплекс майка/баща отново, както и при останалите варианти е обвързано с изхода от едиповата ситуация. За разлика от варианта майка/майка, при майка/баща едиповото съперничество с майката не бива преодоляно и предизвиква устойчиви тенденции към социална активност и стремеж към доминация. При майка/баща се наблюдава уникалното съчетание на засилени майченси, женски, материални и сексуални инстинкти, комбинирани със стремеж за социални успехи, кариера и социална доминация. Мотивът за съпротива, борба и победа над майката се запазва и се прехвърля върху останалите жени и авторитети от женски пол, т.е. при тази форма на родителския комплекс ще има стремеж за доминиране над останалите жени, но без да се губят родовите особености на женствеността и майчинството (Eichenbaum, L. and Orbach, S., 1982, p. 33–34). Стремежът да се притежава обичта на бащата също се запазва, съчетан със стремежа бащата да бъде покорен и притежаван. Формулирано на психоаналитичен език, тези жени желаят “да контролират пениса, без самите те да притежават пенис” (Самуэлс, 1985, с. 265). Смесването на опозиционните тенденции женственост – социална активност и доминация – подчинение често е причина за нарушено функциониране. Нюмън обозначава това състояние като “разстроено Его”. При тези индивиди се наблюдава стремежът за рязко и незабавно удовлетворяване на материалните потребности, които са преувеличени много повече

отколкото са в действителност. Появява се и завишена потребност от любов и внимание, нарцистичен егоцентризъм и себеотносност, повишен стремеж към агресивност и съпътстващото я чувство за вина. При варианта майка/баща на родителските комплекси при жените може да се очаква появата на “орални” импулси, изразяващи се в склонността да се помага на нуждаещите се и на обектите за грижа, съчетани с перфекционизъм, обхващащ и социалната сфера на активност (Neumann, 1973, p. 77).

Обща характеристика на формите на родителските комплекси при жените, при които доминира образа на бащата (баща/баща, баща/майка), е потискането на материалните и сексуалните инстинкти съпроводено с поставянето на акцент върху духовността и интелигентността (CW 5, para. 272). Подтискането на сексуалността и на женствеността се проявява във съзнавана или несъзнавана съпротива на тези жени срещу всички биологични дадености и социалните им аналози, които им напомнят, че са жени. Така при тези варианти могат да се наблюдават проблеми с цикличността и продължителността на менструацията, ненавист към пълното тяло с подчертано женствени форми и стремеж към отслабване стигащ до анорексия, непохватност и безинициативност в сексуалното поведение. Формира се неприязън към носенето на съблазнителни дрехи, подчертаващи женствеността, както и към типично майчинските задължения: бременност, кърмене, домакински задължения (CW 14, para. 232).

Изходът от едиповия конфликт при варианта баща/баща при жените е свързан с изтласкването на инцестните омраза към майката и любов към бащата. Тези жени поддържат инфантилната роля “само дъщеря” или “малкото момиченце”, което не иска да порасне и да приема родовата роля на жена, като по този начин се избягва едиповото противопоставяне и се задържа обичта и на двамата родители. В социално отношение те проявяват склонността да бъдат пасивни и доминирани, проявяващи пасивно примиренческо придържане към общоприетите социални норми, правила и авторитети, съчетани с отказ от отговорни социални позиции (Самуэлс, 1985, с. 241–242). Склонни са да боравят с идеали както по отношение на социалното обкръжение, така и по отношение на интимния партньор. Върху последния се прехвърля образът на бащата, заедно с очакването той да се

грижи за тях и да ги закриля, съчетан със стремежа те да му служат, но само като дъщеря. По тази причина вариантът баща/баща, обикновено избират партньори, които по някакъв начин символизират Логоса (по-възрастни са от жената, или притежаващи висок социален статус, или са свързани по някакъв начин с науката или духовността). Несъзнаваното асоцииране на партньора с бащата води до проблеми в сексуалността (сексът се възприема като нещо грозно и отблъскващо), както и до отказ от дейности, напомнящи за женствеността им (Самуелс, 1985, с. 265). Положителните страни на варианта баща/баща при жените позволяват постигането на успехи в сфери, свързани с интелигентността или духовността, умение да поддържат приятелски връзки с противоположния пол, честност и откритост в поведението, отсъствие на перфекционизъм, поддържане на традицията посредством убедеността в справедливостта на социалните ценности и правила (CW 9i, para. 396).

Водещият мотив в поведението на жените, при които доминира вариантът баща/майка, е вечната борба за надмощие със света на мъжете. Активен и доминиращ, този вариант отдава живота си на социалните постижения и кариера. Несъзнавания бунт срещу авторитетите и правилата е свързан с едиповия бунт срещу бащата. Идентификацията с образа на бащата тук е свързана със стремежа да се придобие авторитетът на бащата и да се функционира като мъж, т.е. несъзнаваният мотив е да се притежава пенис и свързаните с него възможности за социална доминация (Самуелс, 1985, с. 265). Стремежът да бъде мъж се свързва с потискането на материалните и сексуалните инстинкти, както и на женствеността и на всичко, което напомня за слабостта на женския род. Особеното при тази форма на родителския комплекс при жените е, че те могат да демонстрират разкрепостена сексуалност, но тук сексът е мотив за борба за власт и надмощие над мъжете, а не потребност. В този план, отношението към противоположния пол и към мъжките авторитети ще е амбивалентно: от една страна, открито противопоставяне, целящо подчиняване и доминация и, от друга страна, съблазняване и външно подчинение, имащо за крайна цел отново постигането на доминация. Желанието да се притежава пенис води до несъзнавано любовно отношение към майката, изразяващо се в съжаление (майката изглежда “слаба и безпомощна

жена” в сравнение със способностите на дъщерята-воин) и стремеж майката да бъде обгрижвана, но от позицията на бащата. Това отношение се проектира и върху останалите жени. Положителните аспекти на този вариант са свързани с изострено чувство за справедливост, включително и социална, честност и отдаденост на борбата на различни идеалистични каузи. Вероятно повечето от лидерите-жени в борбата за женски и човешки права, заемащите високи позиции в социалната йерархия жени, както и жените, занимаващи се с наука, принадлежат към този вариант на родителските комплекси (Самуелс, 1985, с. 391–394).

Формата на родителският комплекс майка/майка при мъжете е продукт на силна пасивна идентификация с образа на майката при изхода от едиповия период. Тази идентификация влече мазохистични тенденции в зряла възраст, склонност да бъде доминиран и да се подчинява както на авторитетите от женски пол, така и на жените изобщо. Пасивната идентификация с образа на майката води до формирана на любовно отношение към бащата: синът иска да съблазни бащата, държейки се като майката. Следствие от това отношение са както склонността да се подчинява на социалните авторитети, ценности и норми, пасивността към промяната и конфликтите на които предпочита да реагира с бягство, така и съществуването на латентна или явна пасивна феминизирана хомосексуалност (CW 9i, para. 162). Доминирането на образа на майка предизвиква и засилване на материалните инстинкти, завишена потребност от храна и сигурност, засилено чувство за социална справедливост (в материалната ѝ интерпретация), както и силен несъзнаван стремеж за регрес към утробата на майката, съпроводен със склонността да се поддава на различни зависимости, намаляващи интензитета на съзнанието. Позитивните прояви на варианта майка/майка са свързани със силно развита способност за поддържане на приятелски връзки и с двата пола, амбициозност в преследването на поставените цели, революционен дух и любознателност, макар и съчетани с перфекционистични тенденции (CW 9i, para. 164f).

Вторият вариант на родителските комплекси при мъжете, доминиран от образа на майката, е формата майка/баща. Формирането на този вариант е продукт на съществуването на

свръхпротективна майка в реалното семейство, чието следствие е силния бунтарски дух на тези мъже и съпротивата срещу всички форми на тирания и безсмислени ограничения. Бунтарската тенденция прави тези мъже активни в социално отношение, със силна амбиция за социално развитие и успехи. Амбивалентното отношение към правилата, наложени в семейството, влече и амбивалентно отношение към социалните ценности, норми и авторитети. От една страна, съществува съпротива срещу социалните норми и обществената оценки, възприемани като нещо релативно, както и съпротива срещу всички прояви на глупост, тесногърдие, несправедливост и малодушие, който бунт е репрезентация на едиповото съперничество срещу бащата и авторитаризма изобщо. От друга страна, съществува силен стремеж към властта, доминацията и придобиването на статуса на авторитет с последващо одобрение на собствената авторитарност и стремеж към налагане на собствените правила. Вариантът майка/баща е склонен да проявява промискуиет при поддържането на връзки с противоположния пол, който е израз както на бягството от образа на майката, който се проектира върху партньора, така и на бягството от собствената несъзнавана пасивност, хомосексуалност и тенденция да бъде доминиран от някой друг (Samuels, 1995, р. 10). Както и при предишния вариант, и при майка/баща съществува засилване на материалните и сексуалните инстинкти, завишена потребност от храна и сигурност, засилено чувство за социална справедливост (в материалната ѝ интерпретация), както и силен несъзнаван стремеж за регрес към утробата на майката, съпроводен със склонността да се поддава на различни зависимости, намаляващи интензитета на съзнанието (Самуэлс, 1985, с. 256–257). При позитивното си проявление тези тенденции, отново, могат да се проявяват под формата на дръзка и решителна мъжественост, готовност да правят жертви в името на това, което счита за справедливо, любовознателност, революционен дух и силно развита способност за поддържане на приятелски връзки и с двата пола (CW 9i, para. 162).

Формата баща/баща при мъжете често бива определяна като “позитивен изход от едиповия комплекс”, може би, защото представлява социално най-приемливото развитие на едиповата драма. Преодоляването на инцестните импулси позволяват на тези мъже да формират една положителна идентификация с образа на бащата, изразяваща се

впоследствие в уважение, спазване и възпроизводство на социално приетите ценности, догми и правила, уважение и склонност към подчиняемост на авторитетите, поддържане на типично маскулинно родово поведение, доверчивост, склонност към идеализиране и развит дух (CW 9i, para. 396). В отрицателният си аспект тази форма може да предизвика пасивност и склонност да бъдат доминирани от лица, идентифицирани като авторитети, потисната инстинктивност и сексуалност, както и подтиснати материални инстинкти, импотентност, пасивен явен или латентен нефеминизиран хомосексуализъм (CW 9i, para. 162).

Вариантът баща/майка на родителските комплекси при мъжа може да бъде определен като “класически”, доколкото той представлява първия и най-често описван вариант на изход от едиповия комплекс. Този изход се характеризира със неуспешното преодоляване на отцеобийствените тенденции и запазване на нежното, любовно отношение към майката. Борбата с бащата за надмощие води впоследствие до съпротива и релативизиране на социалните ценности и правила, както и до много силна съпротива срещу социалните авторитети от мъжки пол, съчетани с поддържането на маскулинно родово поведение. Стремешът на тези мъже да са активни и да доминират често води до социални постижения и успешно кариерно развитие. Развитието на духа, социалния реализъм и потиснатите материални инстинкти често насочват развитието на тази форма както към анално-садистичните системи на строго йерархизираните обществени организации (военни, полиция и т.н.), така и към тяхната опозиция: системите на организираната престъпност или на революционерите. В негативния си аспект баща/майка може да се проявява в антисоциално поведение, расизъм и нетърпимост към различията и различните, сексуални нарушения (преждевременна еякулация), нефеминизиран активен явен или латентен хомосексуализъм (CW 9i, para. 162).

Сравними по съдържание и съвместими по обем по отношение на понятието родителски комплекс са понятията пол и род. Юнг никога не е правил специално различие между пол и род, което води до объркване при интерпретирането на работите му, защото той понякога говори за пола и половите различия (мъж и жена), а понякога за различията между родовете (мъжки и женски), без да е

налице специално дефиниране и разграничение на понятията. Объркването се увеличава и от неяснотата кои поведенчески нагласи и прояви можем да приемем за характерни за пола и кои за рода, както и какво е нормалното съотношение между мъжественото и женственото у реалните мъже и жени. По отношение на последния проблем, можем с убеденост да твърдим, че Юнг коментира проблемите на пола от позиция, която днес бихме определили като крайно сексистка и която е силно повлияна от културно-историческата среда, в която живее Юнг (Sharp, 1991). Съществуват множество постюнгиански интерпретации, свързани с половите и родовите различия, опитващи се да допълнят празнотите при Юнг.

Волф (Wolff, 1995) прави описание на формите на съзнателно функциониране на женския пол. Авторката описва четири форми (типа) на функциониране на жената, които се дефинират като “форми на женското Его” (Wolff, 1995, р. 73). Волф обозначава формите като “Майка”, “Амазонка”, “Хетера” и “Средна Жена”, допускайки че съществуват аналогични архетипови структури. Формирането и доминирането на някоя от типовете на Волф зависи според авторката от инфантилните преживявания през ранното детство и ранните взаимоотношения с родителите. Майката и Хетерата са свързани с личното, но според Волф, Майката намира удовлетворение в грижата за другите и защитата на другите, докато Хетерата намира удовлетворение в приятелството и дружбата, вдъхновяващи индивидуалното себеизразяване. В Амазонката, чиито отличителен знак е стремежът към независимост, бидейки вътрешна форма, съдържаща най-доброто усещане за света. Средната жена е потопена в психическата атмосфера на заобикалящата я среда и духа на нейното време, т.е. в колективното (надперсоналното) несъзнавано. Типологията на Волф се радва на одобрение сред постюнгианците, придържащи се към ортодоксалния юнгов модел, като се търсят аналогии между нея и юнговата типология на съзнанието, макар самата Волф да отрича наличието на такава аналогии. Фиджерал (Fitzgerald, 1999) посочва, че комбинацията от екстравертен и преценяващ тип (висша функция мислене или чувстване при Юнг) предполага вродено функционално предпочитание, което е амазонския отговор на външния свят, стимулиращо насочена навън активност и колективно ориентирано организаторско поведение.

Останалите двойки форми при Волф се съотнасят към юнговата типология, както следва: екстравертния и възприемащ (висша функция интуиция или усещане) – Хетера/Амазонка; екстравертния и преценяващ тип – Амазонка/Майка; интровертният и преценяващ – Майка/Средна жена; за интровертния и възприемащ – Хетера/Средна жена (Fitzgerald, 1999, p. 38). Моделът на Волф е критикуван от постюнгианските автори от школата на развитието, както поради факта, че е просто парафраза на юнговата концепция за висшата и низшата функция на съзнанието, така и поради факта, че в него не присъства концепция за формите на съзнанието при мъжа. Критикува се, също така статичността и липсата на допускане на възможностите за динамизъм на формите в процеса на онтогенезата, както и липса на разграничение на половите от родовите характеристики (Mattoon, 1981, p. 90). Макар доста да напомня на описаната по-напред концепция за вариантите на родителските комплекси, моделът на Волф не може да бъде съотнесен към нея по няколко причини. На първо място, от описанието на Волф не става ясна ролята на родителските образи и ранното детство за формирането и функционирането на формите на съзнанието, макар самата авторка да твърди, че такава връзка съществува. На второ място, Волф не се опитва да обвърже съществуването на формите на съзнанието с никакви устойчиви мотивационни нагласи или личностни диспозиции, които да могат да бъдат емпирично установени. На трето място, допуска се възможността формите на Волф да функционират едновременно, което е несъвместимо с концепцията за родителските комплекси.

Подобно на формите при Волф, Уитмънт (Whitmont, 1969) прави опит за паралелна класификация на формите на съзнанието при мъжете. По-късно Шийър (Shere, 1988) се опитва да обедини типологиите на Волф и Уитмънт в обща класификация, като допуска, че формите на Волф представляват аспекти на Анимата, а типовете на Уитмънт са аспекти на Анимуса. Класификацията на Шийър включва четири типа, като всеки от тях е общ за двата пола. Критерият за класифицирането е идентичност на характеристиките и нагласите на мъжете и жените, които биват отнасяни към един и същ тип. Първия тип се обозначава като “Родителите” и включва формата на “Майката”(за жените) и “Бащата”(за мъжете). Този тип индицира атитюди, които са обективно

ориентирани и се символизируют от традиционния абсолютен авторитет на родителите в семейството или политическите правила вътре в общността, които служат за връзка с останалите членове на общността при изпълнението на техните формални роли на авторитети. Другия тип се обозначава като “Приятелите” и включва формите на Хетерата (Puella или детето – малко момиче – за жените) и Младежа (Puera или юноша – за мъжете). “Приятелите” се дефинират като опозиция на “Родителите” и поддържат атитюди, ориентирани към субективната свързаност, които се характеризират с увлечение към индивидуалните и персоналните взаимоотношения на приятелството и другарството по игра. Активността им е насочена към неформалните, случайни контакти и приятелства. Маскулинният вариант се ориентира от архетипа на Puera, който е опозиция на Бащата, функционирайки като приятел, брат, син или любовник. Феминната форма се базира на архетипа на Хетерата (или Puella), която е полярна опозиция на Майката. Тя функционира като довереното лице, дъщерята, сестрата или любовницата. Третият тип се дефинира като “Войните”, като тук попадат Героят и Амазонката. Техните атитюди са ориентирани към обективната индивидуалност, характеризираща се с компетентността на война-победител, който си взаимодейства с другите с помощта на незабавни надперсонални взаимоотношения, осъществявани посредством груповата работа или бизнес конкуренцията. Последният тип се обозначава като “Духовните водачи” и включва формите на Мъдреца и Старицата. Тази комбинация предполага атитюди, ориентирани към субективната индивидуалност, които се характеризират с надперсоналните йерархични взаимоотношения на Учителя или Лечителя, които си взаимодейства с останалите посредством дълбоките надперсонални отношения, базирани на интуицията, емпатията и духовността (Shere, 1988). Типологията на Шийър търпи критики, аналогични на тези, които вече разгледахме при Волф. Към тях можем да добавим и неадекватна интерпретация на понятията “Анима” и “Анимус”, както и неяснота на аргументите за обвързването на типологията му с тези понятия. Освен това е налице и непрецизирано смесване на функциите на съзнанието с основните нагласи (екстроверсия – интроверсия), без да се отчита несъзнаваният им аспект, само в четири типа, което влече още по-голямо объркване от съществуващото при Юнг.

Голяма част от постюнгянските автори се придържат към сексистката позиция на Юнг, утвърждавайки съществуването на вродени полови и родови различия. Обобщени аргументите им могат да бъдат открити при Стивънс (Stevens, 1982). Общата теза на тези автори е, че доминиращата роля на мъжете е “психологическата реалност” на нашия вид, която се детерминира от генетични и неврофизиологични различия между мъжете и жените. Обществото, представено в лицето на родителите, може да модифицира потиска или преувеличава моделите на сексуално поведение и съзнание, но това, което бива модифицирано, е родова предразположеност, която е вродена и съществува още преди първите родителски въздействия (Stevens, 1982, p. 188–192). В подкрепа на тезата се посочват резултатите от няколко социобиологични изследвания, реализирани през 60-те и 70-те години на века. Първото е експериментът на Хът (Hutt), при който се дават играчка на малки момчета и момичета. Експериментаторите констатирани, че момчетата използват по-оригинално и изобретателно играчката, като тази изобретателност била свързана и с по-агресивно и неспокойно поведение в клас. От тук се прави изводът, че творческият подход, самоутвърждаването и дивергентното мислене са черти, свързани с мъжествеността (Stevens, 1982, p. 181). Второто изследване е на самия Стивънс и е свързано с анализ на съвременната социо-културна ситуация в западното общество. Съобразно този анализ се констатира “фактът”, че в обществото политическата власт е притежавана преимуществено от мъже, което е “пряк израз на биологичната природа на мъжете”, докато, в същото време, жените демонстрират явен недостиг на ентузиазъм там, където става въпрос за обществена дейност (Stevens, 1982, p. 187). Подчертава се и тенденцията, съществуваща от доста години, изразяваща се във факта, че жените имат възможността да се занимават с политика, както и да работят в професионални и делови организации, но те рядко достигат до върховете на властта в тези сфери, което Стивънс обяснява с липсата на интерес или наличието на някакви вродени недостатъци (Stevens, 1982, p. 188). Третото изследване е експеримент на Уилсън (Willson), при които големи дози мъжки хормони се вкарват в ембрион от женски пол in utero. Твърди се, че впоследствие при тези индивиди се появява някаква степен на “мъжественост”, изразяваща се в повишена агресивност, по-голям

интерес към кариерата и по-малък към брака, отдаване на предпочитание на “мъжки” играчки, например, пистолети и липса на интерес към женски играчки, например кукли. Основният аргумент тук е, че подобно поведение е свързано с половите хормони, и следователно, е генетично определено (Stevens, 1982, р. 75). Четвъртото изследване е проведено отново от Уилсън и цели установяване на различие в навиците при двата пола. Резултатите показват, че момчетата са по-способни да се справят с математиката и са по-агресивни в социалните игри, отколкото момичетата, а момичетата имат по-добре развити вербални способности. На тези основания, Уилсън прави извода, че даже при идентично образование и еднаква достъпност до всички професии, мъжете с голяма вероятност ще продължат да играят непропорционална (преобладаваща) роля в политическия живот, бизнеса и науката (Stevens, 1982, р. 77).

Естествено е крайните сексистки позиции по проблемите на пола да предизвикат ответна реакция у жените – постюнгианци. Реакцията е насочена както към оспорване на резултатите от цитираните по-напред изследвания, така и към опити да се формулират недискриминационни концепции за половите различия и ролята на жените в обществото. Сейърс (Sayers, 1982) посочва, че самата идея да се изследват биологичните полови различия от самото начало на тези изследвания е била обвързана с изходното допускане, че биологията е единственото предназначение на жената (Sayers, 1982, р. 3). По отношение на експеримент на Уилсън, свързан с инфилтриране на мъжки хормони ембриони от женски пол, Сейърс отбелязва, че промените в поведението могат да се дължат на кортизона, който момичетата са получавали след рождението си, а не по причина на това, което се е случило *in utero*. Освен това данните за поведението на момичетата се основават на съобщенията на майките им, които са знаели за провеждания експеримент, и е възможно майките да са реагирали на наличието на мъжки гениталии при рождението. Към това Сейърс прилага и аргумента, че не е задължително интереса към кариерата в детството да води до заемането на високо място в обществото в зряла възраст (Sayers, 1982, р. 75–76). Авторката оспорва и резултатите от изследването на Уилсън, целящо да установи различието в навиците при двата пола. Сейърс отбелязва, че е трудно за разбиране

как по-малката вербална способност при мъжете води до това, те да са “по-подходящи” за политически живот и да доминират в него. Напротив, би било логично да е обратното, ако действително биологията определя социалната роля. Трудно е и да се разбере, как математическите навици са свързани с политическото доминиране (Sayers, 1982, p. 77). Обобщавайки цитираните от Стивънс данни, Сейърс отбелязва, че твърдението на биологическите детерминисти, според което основната причина за господството на мъжете е мъжката агресия, е неоснователно и не издържа на критика. Приложените данни говорят по-скоро за това, че както в съобществата на маймуните, така и в човешкото общество, преобладават мъжете – което е социално придобито явление, реакция на материалните условия на живот, които могат да варират исторически и културно (Sayers, 1982, p. 82).

Допълнения на съдържанието на понятията женски пол и женска полова роля можем да открием при редица постюнгиански автори – жени. Перера (Perera, 1981) въвежда понятието “модел за първична женска енергия”. Тази първична енергия е неутрална по характер и възбужда пълното проявление на женствеността, която е била потискана и недооценявана в западната култура, като в момента тече процес, който трябва да възстанови равновесието между мъжкото и женското в културата (Perera, 1981, p.94). Уудмън (Woodman, 1980) критикува изпадането в противоположната крайност на сексизма – политическия феминизъм. Тя допуска, че феминистичното движение на Запад има нужда от признание, но смята, че често техният подход е просто карикатура на мъжествеността. Според нея борбата на жените за повече социални права и за отхвърляне на патриархалното потисничество на мъжете е справедлива и оправдана, но им пречи прекалената агресивност на лидерите на феминисткото движение, която създава вътрешна празнота и противоречие между стремежа на повечето жени да бъдат едновременно и добри жени и майки, и добри делови дами. Това е така, защото повечето от тях не знаят как да съхранят верността си към собствената си женственост (Woodman, 1980, p. 103). Сингър (Singer, 1977) използва неточността на формулировката на Юнг относно пропорцията, в която съществуват Ероса и Логоса у мъжете и жените, като постулира съществуването на основополагаща психологическа бисексуалност и при двата пола, която съществува не само

като отправна точка, но и като цел. Авторката говори за “съзнателното признаване” на мъжкия и женския потенциал у всеки човек. Според нея, това признание се постига в борбата за хармония между мъжкия и женския елементи. Тя предпочита думата “андрогинност” пред думата “бисексуалност”, доколкото първата предполага вродено първично единство и остава открит въпроса за по-нататъшното разделение, докато, в същото време, думата “бисексуалност” предполага сливане на двата елемента. Сингър разглежда андрогина като носител на новото отношение към пола и рода. Авторката признава, че съществуват родови различия, но отбелязва, че те трябва да се разглеждат като нещо, произтичащо от един и същ източник, неутрален по отношение на рода (Singer, 1977, p. 39–51). Голдънбърг (Goldenberg, 1976), не приема понятието “андрогин” на Сингър, но също допуска, че е удачно да се говори за психологическа сила (драйв), която сама по себе си е неутрална и е еднаква за мъжете и жените. По-малко важно е как ще наречем основния човешки драйв – “мъжки” или “женски”. Главното се състои в това, че един и същ първичен импулс съществува в либидото на човека в еднаква степен за мъжете и жените. В по-нататъшните изследвания този модел може да бъде разработен по-основателно, отколкото ограниченото разделение на психиката на Анимус и Анима (Goldenberg, 1976, p. 447).

От многобройните опити сред постюнгианските автори да се дефинират половите и родовите различия най-приемливи дефиниции за пол и род, както и за свързаните с тях феномени можем да открием у Столър (Stoller, 1968). Столър предлага термина “пол” да се ограничи в рамките на биологията, като в обема му да се включват: хромозомите, гениталиите, хормоните и вторичните полови белези. Той отбелязва, че полът на човека се определя от алгебричната сума от всички тези качества, като болшинството от хората принадлежат към едната от двете отделни групи, едната от които се обозначава като “мъже”, а другата като “жени”. Родът, от друга страна, е културен или психологически термин, отнасящ се към количеството мъжественост или женственост у човека. Ако оставим на страна това, че у много хора се наблюдава смес от едното и другото, у нормалния мъж преобладава мъжествеността, а у нормалната жена женствеността (Stoller, 1968, p. 9–10). Столър въвежда и термините родова идентичност и родова роля.

Родовата идентичност е осъзнаването от човека на това към кой пол принадлежи, както и личните и културните аспекти на това осъзнаване. Така човек може да усеща себе си като “мъжествен мъж” или като “женствен мъж”, или (ако е жена) да спори за това, какво обществото очаква от жените. Родовата роля се отнася към явното поведение в обществото, особено по отношение на останалите хора, като в термина се включва и индивидуалната оценка на своя род. Внимателното разграничаване на пол и род се налага, защото родовото поведение (което се разглежда от Столър като придобито (научено), започвайки още от рождението) играе крайно важна роля за половото поведение, което, разбира се, е явно биологично. Разграничаването на двете понятия ни позволява и да изследваме и установим степента, в която на родовото поведение могат да повлияят измененията в половата структура например, промените след кастрация. Аргумент срещу социалната природа на родовото поведение са допусканията, че съществува явно различие в поведението при раждането между момчетата и момичетата. Така например, казват, че момчетата са по-неспокойни преди хранене, но се успокояват по-лесно, а при момичетата е точно обратното. Столър възразява на това допускане, отбелязвайки, че такова различие може да се обясни с усвояването на подобно поведение, което започва непосредствено след раждането. На взаимодействието майка – дете може да влияе и емоционалното отношение на майката към пола на детето което води до различие както в начина, по който се отнасят към детето, така и в очакванията, които се предявяват към него. От синтеза, който прави Столър, следват два извода. На първо място, в родовото поведение има и биологичен субстрат, макар и да е трудно да се определи точно в каква пропорция. На второ място, доколкото половото поведение включва най-вече интензивните комуникации между хората, е необходимо да разгледаме това, което се случва между хората, и най-вече това, което се случва вътре в човека – какви неврози, фантазии и желания кипят в него. Всичко това, според Столър, неизбежно води до обръщането към психологията като към основна методология на нашето разбиране на сексуалността (Stoller, 1968, p. 16–30).

Вземайки под внимание всички посочени по-горе фактори, можем да заключим, че при мъжете и жените ранното детство действително протича по различен начин, поради което различията между

двата пола, вероятно, са доста големи (Nicholson, 1984). Но от това допускане не следва автоматично, че двата пола фактически функционират психологически по различен начин. Научните данни по този проблем са доста объркани и е трудно да бъдат оценени. Например, наблюденията, според които момчетата строят кули, а момичетата затворени стени, когато им се дават кубчета, може да се разглежда като сходство във функционирането, а не като различие (както обикновено се допуска). И двата пола се интересуват от своите тела и вероятно, от различията между анатомията на мъжа и жената. И двата пола изразяват този свой интерес по сходен начин – символично, по време на играта с кубчетата. Или, с други думи казано, и двата пола подхождат към различията между половете по сходен начин. Различията в родовата роля и осъзнаването на родовата идентичност следователно, може да се разглежда като нещо, възникващо по сходен начин. Психологическите процеси, с чиято помощ мъжете стават агресивни бизнесмени, а жените грижовни домакини, са еднакви и не бива да се изпада в заблуда поради различията в крайния продукт. Скорошният обзор на съществуващите експериментални данни явно поддържа и потвърждава доводите за “сходство”, подчертавайки огромното влияние на културния фактор (Nicholson, 1984, p. 16–28).

Самюелз (Samuels, 1994) подкрепя идеята за наличието по-скоро на сходство, отколкото на различие във психологическото функциониране на двата пола, отделяйки специално внимание на проблема със майките, които са самотни родители. Според него, в английското общество в момента се наблюдава тенденция да се заклеява липсата на бащи в семействата. Това се дължи на глобалните промени на родовите роли в обществото, при които женската обществена и личностна активност се увеличава. Това според Самюелз води до колапс в механизма, който някога е поддържал мъжката доминация в обществото. Резултатът от колапса в доминацията е, че много мъже стават несигурни в техните родови роли и губят идентичността си. Признак за това са, например, двойно увеличени брой на самоубийствата при мъжете и силното намаляване на самоубийствата сред жените. Според автора, проблема е не във физическият пол на родителя, а във родовата роля, която може да бъде изпълнявана и от двата пола. Така се въвежда понятието “баща от какъвто и да е пол” (father-of-whatever-sex).

Самюелз допуска, че родовата роля на бащата може да се изпълнява и от самотните майки, доколкото ролята включва най-вече способността за поддържане на физическа близост с децата и формиране у тях на способността да се изразяват агресията си (Samuels, 1994).

Обобщавайки направените от постюнгианските автори допускания по проблемите на пола и рода, можем да направим следните по-важни изводи: На първо място, при формиране на родовата идентичност и родовата роля и при двата пола водеща роля играят културните и социалните фактори, а не вродените полови различия, макар последните също да оказват някакво, неизвестно в каква пропорция, влияние. В този план е уместно половото поведение да се разглежда като функция на социалните отношения. На второ място, различното протичане на детството при двата пола не е основание да приемем, че те фактически функционират психологически по различен начин. На трето място, мотивационните личностни диспозиции и при двата пола, отнасящи се до тяхната родова идентичност и родова роля, се формират в по-голямата си част под влиянието на въздействието на реалните родители (или техните заместители) и от двата пола до края на едиповия период. Идентификациите с родителските образи в рамките на този период са основата на функциониращите в зрелия индивид форми на родителските комплекси. Именно тези форми обуславят в по-голямата им част характера и вида на мотивационните нагласи, свързани с родовата идентичност и родовата роля през останалата част от онтогенезата. Използвайки езика на формалната логика можем да допуснем, че между понятието “родителски комплекси” и понятията “родова идентичност” и “родова роля” съществуват отношения на субординация.

Във връзка с родителските образи и свързаните с тях комплекси е необходимо да се разгледат и понятията “Ерос” и “Логос”. Те биват дефинирани от Юнг като два съвършено различни и архетипово обусловени принципа на психологическо функциониране. Маскулинния принцип той нарича “Логос” (което означава “слово, разум”), оттук и интерпретацията: рационалност, логика, интелект, постижения. Феминния принцип се обозначава като “Ерос” (първоначално – любовника на Психея), оттук и интерпретацията: свързаност. Логосът предполага активен, утвърждаващ, интелектуален, проникващ, обективен интерес.

Еросът предполага пасивна, подчиняваща се, емоционална, приемаща, психическа съотнесеност. Смесването на изказванията на Юнг относно двата принципа с формулировките му, касаещи родовата терминология, води до неясноти и обърквания. Важно е да се отбележи, че Юнг, визирайки Логосът и Еросът, говори в символичен план за психологически фактори, които на зависят от анатомичния пол. Логоса и Ероса съществуват у хората и от двата пола. Равновесието и съотношението между двата различни принципа регулира начина, по който човек усеща себе си като същество, притежаващо пол и род, както и усещането за цялостност и завършеност: функцията на Ероса се състои в обединяването на това, което е било разхвърляно от Логоса (CW 10, para. 275).

Постюнгианските допълнения към проблема за Ероса и Логоса са насочени към прецизиране на употребата им. Матън (Mattoon, 1981) критикува прекалено описателното дефиниране на понятията, което оставя впечатлението, че те не само могат да бъдат измерени и определени количествено, но и че населяват реални мъже и жени. Матън твърди, че в действителност Юнг се опитва да опише ценности, а не поведение (Mattoon, 1981, p. 101). Самюелз (Самуэлс, 1985) допуска, че е уместно “Ероса” и “Логоса” да се мислят като проявления на фундаменталната дихотомия, присъща на човечеството, човешката култура и психология изобщо. Според него, обаче, има и много други начини да се определи тази основна дихотомия: Аполонов – Дионисиев, Класически – Романтически, вторичен и първичен процес, цифрово и аналогово мислене, Ян и Ин. В този ред на мисли, Самюелз настоява да се избягва употребата на Ерос и Логос при интерпретирането на проблемите на пола, рода и родовата роля и идентичност, за да се избягват теоретичните неясноти (Самуэлс, 1985, с. 334–335). Обобщавайки постюнгианските допълнения можем да отбележим, че Еросът и Логосът следва да се мислят като взаимно допълващи се принципи, достъпни и за двата пола, и конструктивно проявяващи се само в партньорските отношения. Употребата на двете понятия е удачна единствено когато се използват като метафори или в метафизичното им съдържание.

Интерпретирането на понятията пол и родителски комплекси е обвързано и с понятията Анима и Анимус. Най-общо, Анимата (от латински – “душа”, “дихание”, “диханието на живота”) се дефинира

от Юнг като вътрешната женска страна на мъжа. Анимата е едновременно и личностен комплекс, и архетип, и архетипов образ на жената в мъжката психика. Тя е несъзнаван фактор, възплачващ се отново и отново, във всяко мъжко дете, като, в същото време, е и основата на механизма на проекцията. Първоначално идентифицирана с личната майка, впоследствие Анимата се проявява не само посредством останалите жени, но и като едно постоянно влияние в живота на мъжете (CW 9i, para. 66). Аналогично Анимусът (от латински – “съзнание”, “интелект”) се дефинира като вътрешната мъжка страна на жената. Той е едновременно и личностен комплекс, и архетип, и архетипов образ на мъжа в женската психика (CW 9ii, para. 28f).

Анимата се асоциира с принципа на Ероса и рефлектира в начина, по който мъжа се отнася с жените. Вътре в мъжката психика Анимата функционира като негова душа, влияеща на мъжките идеи, нагласи и емоции. Анимата усилва, преувеличава, изопачава и митологизира всички емоционални връзки на мъжа с неговата работа и с останалите хора от двата пола (CW 9i, para. 57). По същият начин Анимусът опосредства възприемането на мъжете от жените, като той бива свързан с принципа на Логоса, чийто пръв носител е бащата (CW 7, para. 336). Освен ролята на духа при жените, Анимуса функционира и като несъзнаваната женска рационалност, свързана с мисленето (CW 9ii, para. 29).

Анимуса и Анимата често се проявяват в проекция върху реални мъже или жени. Проекцията включва в себе си нещо повече от облекчаването на хетеросексуалността, защото тя помага на жената да види или усети своите мъжки страни, които още не осъзнава, и които все пак ѝ са необходими, проектирани върху мъжа. Обратното важи и за мъжа (CW 7, para. 309). Проекцията на Анимата и Анимуса си има и отрицателен аспект. Прекомерната проекция поражда проблеми, като рецепиента може да не съумее да разграничи идеализирания образ на любимия от качествата на реалния човек. В резултат на това се появява разочарование и негативни чувства в момента, в който любовта от пръв поглед се сблъска с осъзнаването на факта, че любимият е великан с глинени крака. Юнг смята, че трябва да се намери средна позиция между неудържимата проекция и липсата на проекция изобщо (CW 7, para. 334).

Концепцията на Юнг за Анимата и Анимуса е силно критикувана от постюнгянските автори, вероятно, поради обвързаността ѝ с проблематиката на половите различия. Ако оставим на страна крайно негативистичните критики, отричащи съществуването на Анимата и Анимуса изобщо (Goldenberg, 1976), по-съществените възражения и допълнения към концепцията можем да открием у Самюелз (Самуэлс, 1985), (Samuels, 1997). Първото е свързано с факта, че концепцията за Анимата и Анимуса при Юнг има несъвършенства поради ограниченията на общата концептуална рамка (принципа на противоположностите), в която той разглежда човека. Стремещт на Юнг да разглежда всички психични феномени като двойки противоположности води до това, че Анимата и Анимуса са постулирани като заемащи противоположно място по отношение на Аз-а за разлика от мястото им по отношение на Персоната. Така се допуска, че те се колебаят между Аз-а и външния свят, като, в същото време, се разглеждат и като вътрешни фигури, опосредстващи взаимодействието между Аз-а и несъзнаваното. В резултат на това се получава объркване и неяснота при диференцирането на характерното за двата пола външно и вътрешно, съзнавано и несъзнавано, мъжко и женско (Самуэлс, 1985, с. 341). На второ място, аналогично на предходното объркване, може да се открие при опитите на Юнг за съчетаването на идеите за Ероса и Логоса с неговата теория за Анимата и Анимуса. След като констатира, че Еросът и Логосът са достъпни за всички, Юнг подчертава, че Анимата и Анимусът са вторични и несъзнавани (“подчинени”). Самюелз представя данни от клиничната си практика, показващи, че образите на мъжествеността, първоначално несъзнавани, преобладават в материалите на мъжете. По същия начин е и при жените с тяхната женственост. Така Самюелз допуска, че е еднакво възможно мъжете и жените да проявяват както несъзнавана женственост, така и несъзнавана мъжественост, без да е необходимо това да се обвързва с идеята за Анимата, Анимуса, Логоса или Ероса (Samuels, 1997). На трето място, доколкото Анимата и Анимусът са архетипови структури, възниква въпросът: “В каква степен архетиповите структури на Анимата и Анимуса влияят на нашите най-ранни възприятия на майката и бащата чрез проектирането на определени качества (предполагаемо вродени) върху реалните родители?”. Или обратното: “Как бащата и майката задават формата и тона на

вродените Анима и Анимус на човека?”. Самюелз отбелязва, че Юнг винаги се е опитвал внимателно да разграничава “Анимата” и “майката”, но тези опити не са донесли някаква яснота, особено при проблемите, свързани с пола и брака (Самуэлс, 1985, с. 337). Предвид съществуващото объркване при използването на понятията “Анима” и “Анимус” при Юнг, Самюелз предлага да се ограничи употребата им при интерпретирането на проблемите на пола, половата идентичност, родителските образи и ранното детство изобщо. Така той допуска, че те е уместно да се мислят единствено или като “алтернативните начини на възприятие на половете и света” или в историчния им аспект, като спомагателни понятия при представянето на ортодоксалния юнгов модел (Самуэлс, 1985, с. 336).

ЛИТЕРАТУРА

1. **Самуэлс, Э.** Юнг и постъюнгианци. Курс юнгианского психоанализа. Москва, 1997.
2. **Eichenbaum, L. and Orbach, S.** Outside In ... Inside Out: Women's Psychology: A Feminist Psychoanalytic Approach, Penguin, Harmondsworth, 1982.
3. **Fitzgerald, R.** Relational and functional typologies revisited. *Journal of Psychological Type*, 1999, vol. 51, pp. 34–39.
4. **Goldenberg, N.** A feminist critique of Jung, Signs: *Journal of Women in Culture and Society*, 1976, 2:2, pp. 443–449.
5. **Lambert, K.** Analysis, Repair and Individuation, Academic Press. London, 1981a.
6. **Lambert, K.** “Emerging consciousness”. *Journal of Analytical Psychology*, 26:1, 1981b. pp. 1–18.
7. **Mattoon, M.** Jungian Psychology in Perspective. Free press, New York, 1981.
8. **Neumann, E.** The Child, Hodder & Stoughton, London, 1973.
9. **Newton, K.** Comment on “The emergence of child analysis” by Fordham M. *Journal of Analytical Psychology*, 1981, 26:2, pp. 69–78.
10. **Nicholson, J.** Men and Women: How Different Are They? Oxford University Press. 1984.
11. **Perera, S.** Descent to the Goddess: A Way of Initiation for Women, Inner city, Toronto, 1981.

12. **Ruby, P.** Reflection on psychosomatic symptoms from Jungian viewpoint. 1997, <http://www.cgjungpage.org/articles/ruby1.html>
13. **Samuels, A.** Gender studies: You be the Daddy, Mummy. 1994, <http://www.cgjungpage.org/articles/asdadmom.html>
14. **Samuels, A.** Gender studies: Gender – a certain confusion. *Achilles heel*, summer, London, 1995, p. 10–24.
15. **Samuels, A.** Introduction: Jung and the post-Jungians. 1997, <http://www.iaap.org/articles/ccjandrew.html>
16. **Sayers, J.** *Biological Politics: Feminist and Anti-Feminist Perspectives*, Tavistoc, London, 1982.
17. **Sharp, D.** Jung lexicon. A Primer of Terms & Concepts. 1991, <http://www.cgjungpage.org/articles/jplexicon.html>
18. **Shere, J.** Archetypes of the Animus and Anima. 1988, <http://www.sonic.net/~jshere/writings/archetypes.html>
19. **Singer, T.** Post election reflections subhead: the entanglements of myth, politics, and psyche. 2002, <http://www.cgjungpage.org/articles/singervision2.html>
20. **Stevens, A.** *Archetype: A Natural History of the Self*. London, 1982.
21. **Stoller, R.** *Sex and Gender*, Hogarth, London, 1992.
22. **Wolff, T.** Structural forms of the feminine psyche. *Psychological Perspectives*, Issue 31, 1995, pp. 72-100.
23. **Woodman, M.** *The Owl was a Baker's Daughter: Obesity, Anorexia Nervosa and the Repressed Feminine*, Inner city, Toronto, 1980.